

حکیمه سادات موسویان^۱

فرزندآوری و مسئله تعداد فرزندان خانواده در سراسر تاریخ از مسائل مهم اجتماعی بوده است. در گذشته داشتن فرزند زیاد در خانواده‌ها امری عادی و طبیعی بود و تک فرزندی امری قبیح محسوب می‌شد، در اسلام همانطور که بر تعداد زیاد فرزندان تاکید شده است بر لزوم داشتن نسلی پاک و متخلق به اخلاق اسلامی نیز توجه شده است. در این راستا داشتن فرزندان زیاد در خانواده و توانایی در پرورش صحیح ایشان می‌تواند جامعه اسلامی را به سوی اهداف والای رسالت انبیا الهی سوق دهد، از طرفی روابطی که اعضای خانواده با هم دارند با توجه به تعداد فرزندان متفاوت می‌شود و هرچه تعداد اعضای خانواده بیشتر باشد روابط اجتماعی ر운 خانواده و تاثیر آن بر شکل‌گیری شخصیت اعضا چند برابر می‌شود و به دلیل در هم تنیدگی این روابط تربیت فرزندان نیز تحت تاثیر قرار می‌گیرد. از این رو در این نوشتار ضمن تبیین تاثیرات تعدد فرزند در رشد تربیتی آنها از دیدگاه موافقان و مخالفان این نظریه این موضوع از ابعاد مختلف اخلاق فردی اجتماعی و خانوادگی تشریح شده است، تبیین فضایل و وسایل اخلاقی حاصل از تعدد فرزند میان فرزندان از اهداف دیگر این مقاله است. برای نمونه فرزندان در خانواده با تعاملات مکرر صبر و بردباری مقابل مشکلات را فرا می‌گیرند. در مقایسه با تک فرزندان این صفت اخلاقی کمرنگ‌تر می‌باشد از طرفی عده‌ای مخالف تاثیر تعدد فرزند در شکل‌گیری صفات اخلاقی در فرزندان هستند و با تاکید بر بعضی آیات و روایات ادله‌ای را مطرح می‌کنند این نوشتار با روش کتابخانه‌ای در گردآوری داده‌ها و شیوه توصیفی تحلیلی به بررسی ادله عقلی و نقلی در موضوع پرداخته شده است و با تبیین و تطبیق دیدگاه اسلام با نظریه‌های عقلی به برخی از فئات اخلاقی در خانواده‌ها پرداخته شده است.

کلید واژه

تعدد فرزند، تربیت فرزند، تربیت اخلاقی، فرزند آوری

دین مبین اسلام همواره ر آموزه‌های خود مسئله فرزندآوری و تکثیر نسل را اهمیت داده است. در موضوع کمیت افراد جامعه اسلامی به آن سفارش می‌کند نظام اسلامی حاکم بر کشور ما که بر پایه آموزه‌های این دین شکل گرفته هم در باب این مسئله ساکت نبوده است. لذا هر مسلمانی با حرکت برمدار اسلام به راحتی این مسئله را باور کرده و بدان پایبند است و از این نظر جوامع اسلامی نباید با مشکل مواجه بشوند. اما فرهنگ منحط غرب از طرفی با ی‌بندوباری و از بین بردن نظام خانواده و از طرف دیگر با هجمه وارد کردن به جامعه اسلامی ما باعث شد، تا داشتن فرزند کم در جامعه ما رام آرام تبدیل به فرهنگ شود به نظر می‌رسد. در آینده‌ای نه چندان دور ایران اسلامی در زمینه کمی جمعیت با مشکلات زیادی روبرو شود از این رو وظیفه افرادی که سعی می‌کنند زندگی خود را بر اساس فرهنگ اسلامی تنظیم کنند این است که علاوه بر اینکه در راه پیدا کردن دستورات اسلام در زندگی خود تلاش می‌کنند و در این مسیر از هیچ چیزی واهمه ندارند دیگران را نیز با دلیل و استدلال با فرهنگ اسلامی آشنا کنند و آنان را در زمینه به کارگیری فرهنگ اسلامی در جنبه‌های مختلف زندگی به ویژه ازدیاد نسل و تعدد فرزند در خانواده تشویق نمایند. در این نوشتار به به تبیین آثار تعدد فرزند در ربیت اخلاقی آنها ی‌پردازیم و پیامدهای آنها را بررسی می‌کنیم.

روشن است که خانواده کوچک‌ترین جامعه انسانی است، که روابط اعضای آن در درجه نخست از پیوندی عاطفی و خونی برخوردار است و این رابطه مهم و حساس به تبع خود آثاری غیر قابل انکار و مهم را در تربیت و اخلاق اعضای خانواده به دنبال دارد. نقش همسری مادری فرزندی برادری خواهری نقش‌هایی هستند که در خانواده وجود دارند و هر یک به نوبه خود تاثیراتی در شخصیت و اخلاقیات دیگر اعضای خانواده خواهند داشت مثلاً اگر در یک خانواده نقش پدر یا مادر یا خواهر یا برادر در تربیت فرزندان حذف شود به طور قطع پیامدهایی غیر قابل جبران خواهند داشت. دین اسلام در خصوص امر مهم تربیت فرزندان برنامه جامع و کاملی دارد و تمامی جوانب آن را از جمله تربیت اخلاقی فرزندان به واسطه حجت‌های الهی جهت بهره برداری و استفاده در امور عینی زندگی ارائه داده است. از آیات و روایات وارده درباره تشکیل خانواده و تعدد فرزند استفاده می‌شود که تولید و تکثیر نسل و افزایش تعداد فرزندان در خانواده به طریق اولی نسل صالح مهم‌ترین هدف ازدواج به شما می‌رود. با توجه به مباحث علم اخلاق معلوم می‌گردد مجموعه صفات و ملکاتی که این علم عهده‌دار بررسی آنهاست در یک تقسیم بندی به دو قسم فردی و اجتماعی تقسیم می‌گردد مقصود از اخلاق فردی فضایل و رذایلی است که در محدوده روابط فرد با خود و فارغ از روابط با دیگران مورد مطالعه قرار می‌گیرد فضایی مانند عزت نفس صبر توکل اطمینان قلب وقار اخلاص و رجا و رذایلی چون غفلت خودبینی ضعف نفس دون همتی پرخوری شتاب زدگی و ناامیدی از رحمت خدا. منظور از اخلاق اجتماعی نیز مجموعه فضایل و وسایلی است که در روابط اجتماعی فرد و چگونگی تعامل با دیگران بررسی می‌شود و فضایی چون تواضع و فروتنی خوشرویی خوش زبانی مردم دوستی وفای به وعده امانت داری راستگویی عفو و بخشش قدرشناسی حلم و بردباری و رذایلی مانند تکبر خیانت حسادت خشم فریبکاری ریاست طلبی دروغگویی و بدگمانی^۲. منظور از اخلاق خانوادگی بررسی ارزش‌ها و ضد ارزش‌هایی است که در تعامل فرد با خانواده اعم از والدین همسر فرزندان خواهران و برادران صورت می‌گیرد ارزش‌هایی مانند الگوگیری تعاون غیرت همدلی ادب و احترام ضد ارزش‌هایی مثل بدخلقی خساست بدزبانی و عدم تبعیت. در این راستا طرفداران تعداد زیاد فرزندان آثار اخلاقی زیادی را برای تعدد فرزند ازدیاد نسل برشمردند که برخی از مهم‌ترین آنها ه شرح زیر می‌باشد.

آثار تعدد فرزند در تربیت اخلاق فردی

در نظام جامع اخلاقی اسلام مبانی سیر و سلوک فرد ر پایه ارزش‌های اخلاقی قرار دارد. عمل به این ارزش‌ها سبب شکل‌گیری روابط و نظم در اجتماع بوده و تامین کننده سلامت و سعادت جامعه است. این موضوع به معنای آن نیست که فرد ابتدا بر مبنای هنجارهای اخلاقی به اصلاح خویشتن بپردازد و فرد ساخته شده در جامعه مفید و موثر واقع شود و سپس در جامعه موفقیتتی داشته باشد، بلکه بدین معناست که مفید و موثر بودن در جامعه و رشد اجتماعی داشتن در مبانی و اصول کمال فرد و تلاش برای رسیدن به هدفش نهفته است. بر این اساس یک نوع ارزش بیشتر وجود ندارد و این ارزش در عین فردی بودن اجتماعی نیز هست. بدین معنا که توجه به اخلاق فردی از یک جهت نقش خودسازی و پرورش نفوس انسان‌ها را دارد و از جهت دیگر تمام اصول و ارزش‌های اجتماعی که برای سلامت رشد و اعتلای جامعه مورد نیاز است در آن وجود دارد به بیان دیگر انسان اخلاقی در اسلام برای خودش متخلق به آداب و اخلاق اسلامی باشد. در جهت رشد و پیشرفت جامعه نیز قدم نهاده است.^۳ نکته قابل تامل دیگر اینکه کسب فضایل اخلاقی به صورت زنجیره‌ای روی می‌دهد به عنوان مثال، در خانواده پرجمعیتی که فرزندان ساده زیستی زهد را یاد می‌کند در ادامه صبر ایثار قناعت و سایر معنویات و سجایای اخلاقی را نیز می‌توانند به دنبال آن به دست آورند و بالعکس یعنی در خانواده با تعداد فرزندان زیاد کودکان کودکانی که از رذایل اخلاقی مثل بخل طمع و خودخواهی دوری می‌جویند و پیامدهای آن را یاد می‌گیرند به تبع آن دوری از رذایل اخلاقی مانند ناامیدی و عجله را می‌آموزند و در آینده به کار می‌برند. در این بخش از نوشتار بر آن هستیم تا نقش تربیتی خواهری و برادری را بر یکدیگر تحلیل و بررسی نماییم کودکان در این رابطه دو طرفه برخی صفات فردی را به دست می‌آورند و از برخی از رذیلت‌ها به خودی خود دور می‌شوند. بدین صورت که خواهرها و برادرها در یک خانواده تاثیراتی که روی هم دارند گاهی بعضی از صفات پسندیده اخلاق فردی را کسب می‌کنند و گاهی وجب دوری یکدیگر از صفات ناپسند اخلاق فردی می‌شوند به همین دلیل بر آنیم تا بعضی از فضایل و رذایل فردی را در این بحث مورد توجه قرار داده و نقش آن را در خانواده‌هایی با تعداد فرزندان زیاد بررسی کنیم.

^۲ کلانتری، اخلاق زندگی، صفحه ۵۲

^۳ موحی والا، مقدمه ای بر اخلاق فردی و اجتماعی، ص ۱۴

خانواده به عنوان اولین نهاد اجتماعی مهم‌ترین و بیشترین تاثیر را در شکل‌گیری شخصیت افراد دارد. به همین علت مسئله تربیت و روابط اعضا در این محیط دارای اهمیت فراوان است. عوامل مهمی در تامین بهداشت روانی فرد هستند. بنابراین عوامل و شیوه‌های ارتباطی نامناسب تاثیرات زیان باری بر شخصیت فرد و سلامت او خواهند داشت بالعکس یعنی روش‌های تربیتی صحیح و روابط مناسب میان اعضای خانواده و فرزندان آثار مهمی در رشد شخصیت افراد خواهد داشت منظور از شخصیت تصویری ظاهری و اجتماعیست که بر اساس جنبه‌های نسبتاً پایدار درونی و بیرونی منش فرد که در موقعیت‌های مختلف بر رفتار وی تاثیر می‌گذارند و نقشی که فرد در جامعه ایفا می‌کند. در ذهن شکل می‌گیرد یعنی در واقع به اجتماع شخصیتی را ارائه می‌دهد تا جامعه بر اساس آن وی را ارزیابی کند.^۴ رشد شخصیت که در واقع مجموعه سازمان یافته‌ای از خصوصیات و جنبه‌های مختلف وجودی انسان را شامل می‌شود. برایش عواملی از جمله فطریات وراثت محیط و .. ذکر شده است.^۵ تربیت در محیط خانواده با حضور برادر و خواهر از جمله عوامل محیطی موثر ر رشد شخصیتی محسوب می‌شود. تربیت هر فرزند سبب رشد صفات اخلاقی در والدین و فرزندان یگر می‌شود فاصله سنی کم بین فرزندان که خانواده موجب می‌شود. تا آنها بهتر با هم تعامل داشته باشند کارکردهای عاطفی خانواده اصلاً جایگزین ندارد. برای کودک شیرخواره هیچ چیز جز غوش مادر آرامش بخش نیست و برای بچه‌های بزرگتر در سنین بالاتر نیز هیچ کانونی مثل خانواده و ارتباط با خواهر و برادر برای رشد و تربیت آنها وجود ندارد یا به عبارت دیگر هیچ مصیبتی بالاتر از نبود خانواده و تنهایی کودک نیست.^۶ در گذشته کودکان غیر از فضای خانه در فضای بیرون خانه کوچه و محل تربیت می‌شدند. چنین تربیتی در فضاهایی مانند هیئات محله هم وجود دارد اگرچه در شهرسازی‌های جدید و وارداتی و فرهنگ شهرنشینی کنونی این فضای بیرون از خانه تقریباً از بین رفته یا در حال از بین رفتن است. و تاثیر پذیری و رشد شخصیت فرزندان در محیط خانواده می‌تواند بیشتر مورد توجه قرار گیرد. از مهمترین دغدغه و چالش اجتماعی والدین تربیت فرزندان در خانه است فرزند را پیش از اینکه مدرسه و جامعه تربیت نماید خانه و خانواده تربیت می‌کند. او در رفتار مستقیم اجتماعی‌اش مدیون و مرهون پدر و مادر و فرزندان بزرگتر خانه است تا حد زیادی خانواده مسئول انحراف اخلاقی و اجتماعی اوست از معجزات اسلام در علم تربیت این است که در تصویر و گزارش دادن این حقیقت در ۱۴ قرن قبل پیش دستی کرد چرا که رسول خدا فرموده است: هر کس به دنیا می‌آید بر فطرت الهی به دنیا می‌آید. پدر و مادرش و را یهودی و نصرانی می‌کنند.^۷ روشن است که هت‌گیری فکری و اخلاقی و اجتماعی کودک در درجه اول و پیش از هر چیزی متأثر از محیط زندگی والدین و فرزندان دیگر خانواده و افکار و اخلاق و روش تربیتی آنهاست.

^۴ شاملو، مکاتب و نظریه ها در روان شناسی شخصیت، ص ۱۵

^۵ اشرف جودت، نقش عادت در تربیت اسلامی، ص ۹۱

^۶ حق شناس، آسیب شناسی خانواده مجموعه مقالات، ص ۲۹۰

^۷ ری شهری، میزان الحکمه، ج ۳، ص ۴۲۶

تواضع در لغت به معنای فروتنی^۸. در اصطلاح اخلاق یعنی انسان خود را برتر از دیگران دیگران ندادن و برای خود امتیاز قائل نشود. سخن خواجه نصیرالدین طوسی نزدیک به همین معناست: تواضع آن است که خود را مزیتی نشمرد مقابل کسانی که در درجه از او نازل تر باشند.^۹ در خانواده‌های پرجمعیت فرزندان با یکدیگر سالیان متمادی زندگی می‌کنند و بزرگ می‌شوند به همین دلیل به استعدادها و روحیات یکدیگر آشنایی دارند. خواهر و برادرانش نیز این استعداد او را می‌شناسند و فرزند بزرگتر نیز به دیگر فرزندان کمک می‌کند تا آنها نیز بهتر یاد بگیرند که این امر خودش مقدمه

تواضع است کودکان بدون هرگونه اوج و تکبر به یکدیگر آموزش می‌دهند و رشد می‌کنند همانطور که در روایتی از امام رضا آمده است که درجات تواضع را چنین بیان کرده: تواضع درجاتی دارد یکی از آنها این است که انسان اندازه خود را بشناسد. با طیب خاطر خود را در آن جایگاه قرار داد دوست داشته باشد با مردم همان گونه رفتار کند که انتظار دارد با او رفتار کنند اگر بدی دید آن را با خوبی جواب دهد خشم خود را فرو خورد و از مردم درگذرد و خداوند نیکوکاران را دوست دارد.^{۱۰}

تقویت صبر و چشیدن ناکامی‌ها

افرادی که در خانواده‌ای با فرزندان زیاد رشد می‌کنند به جهت چالش‌هایی که پشت سر گذاشتند، کسب تجربه‌های جدید در موقعیت‌های مختلف بحرانی مثل کمبودهای مالی و امکانات یا چالش‌های اخلاقی متعدد آستانه صبر و تحمل بیشتری نسبت به افرادی دارند که در خانواده‌ای بدون خواهر یا برادر بزرگ شده و با موقعیت‌های سخت و جدید کمتر روبرو بودند. در روایت است، در بهشت مقامی است که تنها سه گروه به آن خواهند رسید: پیشوای عادل آن کس که صله رحم کند و کسی که در قبال عائله خویش صبور باشد.^{۱۱}

طبق روایت دسته سوم یعنی افرادی که عائله‌مند هستند. دعوت به صبر شده‌اند تا به مقامی ویژه در بهشت دست بیابند این عامل یعنی داشتن صبر و رسیدن به مقامات بالای بهشتی می‌تواند انگیزه‌ای برای افراد جهت ازدیاد نسل و خانواده خویش باشد از طرفی دیگر نیز در این روایت بیان شده است. که به علت سختی صبر بر عائله پاداش داده می‌شود این نشان از آن است که انسان‌های عائل مند و خانواده‌های پرجمعیت صبر کردن را بیشتر تمرین می‌کند. در بین فرزندان یک خانواده موقعیت‌های غیرمنتظره غیر قابل پیش بینی و نامطلوب برای اعضا ممکن است موجب بی صبری و بی‌تابی کردن فرزندان کوچک اما با برخورد صحیح والدین و فرزندان دیگر در موقعیت‌های مشابه نهادینه می‌شود. که می‌تواند با کمک یکدیگر و به راحتی بحران‌ها را پشت سر بگذارند تکرار شرایط سخت و موقعیت‌های نامطلوب در خانواده خود تمرین عملی صبر برای فرزندان است. این موقعیت‌ها در تعامل فرزندان با یکدیگر بیشتر رخ می‌دهد در مقایسه با خانواده که یک فرزند دارد کودک خواهر یا برادری ندارد تا چنین موقعیت‌هایی را با او تجربه نماید. در خانواده‌های صاحب اولاد زیاد طبعاً وقتی دو فرزند به سراغ یکی از آنها می‌آیند تا خواسته‌هایشان را بیان کنند باید از آنها درخواست شود تا منتظر بمانند یکی از فرزندان درخواستش را بگوید و بعد نوبت فرزند دیگر شود. این انتظار کشیدن‌ها موجب تقویت صبر و حوصله می‌شود. به به طور مثال اگر مادر در حال انجام کارهای فرزند کوچک یا نوزاد خانواده است و فرزند بزرگتر در آن لحظه از ایشان بخواهد اتری اسباب بازی‌اش را عوض کند باید دقایقی منتظر بماند تا مادر امور فرزند کوچک را تمام کند این یک نوع آموزش صبر است.

پر شدن اوقات فراغت کودک

یکی از اصلی‌ترین عوامل تاثیرگذار در تربیت اخلاقی فرزند که از دغدغه‌های پدران و مادران هم هست. پر کردن وقت کودک آن هم به صورتی مفید است. در این باب تردیدی نیست که بهترین راه برای پر کردن وقت کودک همراه کردن کودک با یک کودک دیگر است. اینکه بچه‌ها با دیدن همدیگر خوشحال می‌شوند و از محیط‌هایی که کودکان در آن هستند استقبال می‌کنند فرینش کودکان به گونه‌ای است که در کنار یک کودک همسن و سال خود حساس آرامش می‌کنند. خانواده‌های تک فرزند برای پر کردن این خلغ با مشکل روبرو هستند گاهی والدینی پیدا می‌شوند که خودشان نقش فرزند دیگر را برای فرزندشان بازی می‌کنند. اما آیا پدر یا مادر می‌تواند جای فرزند دیگر را بگیرد؟ بسیاری از تک فرزندها وقتشان را رایانه یزیون و رسانه‌ها می‌گذرانند برخی از آنها هم به مهد کودک می‌روند. در این شکی نیست که کودکان نیاز به بازی دارند و بدون بازی تربیت صحیح کودک امکان‌پذیر نیست. باید فکری به حال همبازی آنها کرد متأسفانه که فرزندان به علت نداشتن همبازی و کم شدن دایره بازی‌های گروهی در خانواده برای پر کردن اوقات فراغت خود مجبور به روی آوردن بیش از حد به رسانه‌ها بازی‌های الکترونیکی می‌شوند که بسیار در شکل گیری شخصیت اخلاقی آنها اثرات مخربی دارد.

^۸ ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۵، ص ۳۲۷

^۹ طوسی، اخلاق ناصری، ص ۱۲۱

^{۱۰} کلینی، کافی، ج ۲، ص ۱۲۴۲

^{۱۱} مجلسی، بحار الانوار، جلد ۷۱، ص ۹۰

بشر، از آغاز زندگی خانوادگی را به عنوان بهترین نوع زندگی برگزیده و در همه زمان‌ها و مکان‌ها به آن پایبند بوده و هست. از این حیث خانواده مهم‌ترین نهادی است که ارزش‌های اخلاقی را به افراد آموزش می‌دهد و می‌تواند اعضای خود را طوری تربیت کند که از انحرافات دوری کند و صفات پسندیده اخلاقی را در اعضا خصوصاً فرزندان نهادینه کند. خانواده به طور طبیعی مهم‌ترین نقش را در زمینه سازی رشد و تحول فرزندان بر عهده دارد. بنابراین سلامت و سعادت اخلاقی و تربیتی افراد تا حدود زیادی به کیفیت روابط اعضای خانواده بستگی دارد. هرچه روابط بهتر باشد، زندگی شیرین‌تر و اخلاق اعضای خانواده نیکوتر خواهد بود و فرزندان نیز بیشتر به خانواده دلبسته می‌مانند و از خطر انحراف مصونیت پیدا می‌کنند. خانواده با وجود اینکه در اکثر جوامع مورد توجه است در جهان بینی اسلامی اهمیت شایان توجهی دارد سلام خانواده را کانون اخلاقی جامعه می‌دانند. نوع تربیت و ارتباطات موجود در خانواده موجب پیدایش صفات اخلاقی و رفتار و منش افراد خواهد شد. همچنین خانواده را مرکزی سرنوشت ساز در جنبه انحراف و عصیان ذکر کرده‌اند، بر اساس احادیث مکرر خاص خداوند این است که کانون خانواده از انحراف و فساد مصون بماند و این مسئله به هیچ وجه مورد تهدید هوس بازان قرار نگیرد. چنانچه خانواده شدارهای دینی و اخلاقی را در این باب اهمیت ندهد پس از مدتی کوتاه بنیان اخلاق و اصول ایمان آن فرو می‌پاشد اکنون به آثار این روابط بر تربیت اخلاق خانوادگی و شکل‌گیری صفات پسندیده اخلاقی در خانواده می‌پردازیم.

الگوپذیری و تقلید فرزندان کوچکتر از فرزندان بزرگتر

بدیهی است برای آشنا شدن با صفات پسندیده اخلاقی و تربیت صحیح فرزندان نقش الگو در شکل‌گیری اخلاق و رفتار آنها را نمی‌توان نادیده گرفت. تاثیر و پیروی انسان‌ها از برخی افراد که از ویژگی‌های به خاصی برخوردارند، از امور عینی و همگانی در عرصه زندگی است تا جایی که می‌توان آن را از اصول مسلم و مهم شکل‌گیری شخصیت افراد دانست. روانشناسان معتقدند که فرد در دوران کودکی از والدین و خانواده خود تقلید می‌کند. سپس رشد او دگرگون شده و از همسالان خانواده یعنی خواهر و برادر معلمان بزرگان محافل دوستان و گروه‌هایی که در آغاز نوجوانی با آنها همراهی می‌کند پیروی می‌نماید.^{۱۲} این نکته حائز اهمیت است که کودک در کنار هم سال خود بهتر تربیت می‌شود بسیاری از پدرها و مادرها به مشاوران و روانشناسان مراجعه می‌کنند و از تربیت فرزندانشان اظهار ناتوانی می‌کنند. این مسئله شامل آدم‌های باسواد و تحصیل کرده هم هست توصیه به این پدرها و مادرها این است که تربیت کودکان را با همسالان کودک تنظیم کنند. به عبارت دیگر تربیت کودکان با همسالان خود به ویژه برادر و خواهر تنظیم می‌شود این کار باعث یک تربیت ساده و روان در کودکان از فرزند بزرگتر می‌شود، که والدین نها نقش هدایت کلی و نظارت بر رفتار آنان را خواهند داشت خانواده‌هایی که کودکان در خانه از ارتباط با یک خواهر یا برادر تقریباً همسال برخوردار نیست تربیت بدون چالش و ارده‌ای را ندارند به خصوص که ارتباط در مهد و مدرسه تحت یک انضباط آموزشی قرار دارد و عملاً فرایند خودکار و غیر مستقیم در تربیت کودک به وجود نمی‌آید.

مسئولیت پذیری و تعاون

خانواده مهمترین رکن و نهاد اجتماعی در تربیت فرزندان به شمار می‌رود. فرزندان در این کانون یاد می‌گیرند با همکاری و مشارکت روحیه تعاون را در یکدیگر تقویت کنند و در چنین فضایی افراد از راحتی تعاون یکی از اصول اخلاقی مهم است که در قرآن با صیغه امر به آن اشاره شده است. و همین امر نشانگر اهمیت و ارزشمندی آن است. دین اسلام می‌کوشد، به جای وابستگی به کمک‌های مردمی و دولتی خودش توانمند شود همچنان در جامعه‌ای بزرگ احساس مسئولیت‌ها کارساز است و انجام درست آن جامعه را سامان می‌بخشد، در خانواده هم احساس مسئولیت و انجام درست و به موقع آن خانواده در آغاز را که جامعه‌ای کوچک و مقدس به شمار می‌رود. به سوی رستگاری رهنمون می‌گرداند برای رسیدن به این موضوع ر آغاز باید جایگاه افراد مشخص شود چون مسئولیت زمانی معنا پیدا می‌کند. همانطور که هیچ فردی بدون وظیفه نیست هیچ یکی از افراد هم تمامی وظایف را ندارند پس باید مسئولیت‌ها در خانواده تقسیم شود که این امور در خانواده‌های پرجمعیت اصولاً بیشتر و به صورت نوبت بندی شده صورت می‌پذیرند رتق و فتق امور خانه به سهولت انجام گیرد. در خانه‌ای که فرزندان متعدد و با فاصله سنی کم در کنار همدیگر زندگی می‌کنند کارها و وظایف مختلفی نیز ایجاد می‌شودمانند: جاروی خانه، بیرون بردن زباله‌ها، خرید نان که تنها با یک مدیر تقسیم کارها بین فرزندان انجام می‌شود.

اگر در فرهنگ غرب به آزادی استقلال و حقوق فردی تاکید می‌شود، در فرهنگ اسلام افزون بر آنکه ارزش‌های گروهی را در تمایلات فردی مقدم می‌دارد بر پیوند انسان با خانواده و اقوام خود بسیار توصیه شده است. تا آنجا که مقدم داشتن نظرهای آنها را بر تمایلات شخصی نشانه ایمان می‌داند و فرزندان را به نهایت خضوع در برابر پدر و مادر و حتی واهمه از آنان فرا می‌خواند.^{۱۲} فرزندان وظیفه دارند که به والدین احترام بگذارند و دراکرام و احترام آنها بکوشند چنانکه از پیامبر پرسیدند: چه کسی بزرگترین حق را بر آدمی دارد فرمودند پدر و مادر این احترام متقابل بین والدین و فرزندان میان خود فرزندان نیز به همان نسبت انجام خواهد شد و فرزندان بر اساس الگوگیری که از یکدیگر دارند خود را به رعایت آداب و دیگر افراد ملزم می‌کنند در نتیجه اگر برای کودک خواهر یا برادری در خانه باشد این امر به یک تمرین ادب و به مرور زمان فضیلت اخلاقی در رفتار فرزندان خانواده خواهد شد پس ایجاد رابطه همدلانه در محیط خانواده‌های پر اولاد می‌تواند زمینه‌ساز رشد تربیت و تعالی فرزندان در جهت احترام به والدین و بزرگترها و در نهایت به افراد جامعه شود.

تعدد فرزند یک اصطلاح نسبتاً جدید در موضوع جمعیت و فرزندآوری است و با توجه به مضامین قرآن کریم که، فرزند را از جمله نعمت‌های پروردگار متعال علماً می‌کند و در روایات متعددی که از ائمه معصومین علیهم السلام به ویژه شخص پیامبر در مورد مباحثات به فزونی جمعیت و امت اسلامی رسیده است، می‌توان نتیجه گرفت زیاد شدن تعداد فرزندان و به تبع آن افزایش روزافزون امت اسلام یک اصل است و جامعه اسلامی باید همواره وسایل و زمینه‌های لازم را جهت تحقق این هدف فراهم کند. همین دلیل صالح و با ایمان در جامعه و خانواده‌ها بیشتر گردد در مجموع می‌توان گفت: که نگاه اولیه به تعداد فرزندان و جمعیت افراد خانواده باید حداکثری باشد و نگرش مثبت به موضوع تعدد فرزند و لزوم افزایش فرزندان صالح موجب نزدیک‌تر شدن به هدف اولیه و مقصود شارع از بقای نسل است. و این امر فی نفسه منطقی به نظر می‌رسد، چرا که پیش از تولد فرزند صالح و غیر صالح بودن آن قابل تشخیص نیست در نتیجه باید مسلمانان به افزایش جمعیت اهتمام داشته باشند و همین‌طور تربیت فرزندان را با موازین اسلام سرلوحه کار خود قرار دهند. از این حیث در موضوع تعدد فرزند و جمعیت باید دقت و توجه کرد که رشد نسل مسلمان از نظر کمی و کیفی هدف شارع مقدس است و همواره باید محقق گردد عدد فرزند و افزایش جمعیت در اسلام مطلوبیت ذاتی دارد و تأثیرات مهمی را در تربیت اخلاقی همه اعضا و فرزندان خانواده می‌گذارد و با هدف آخرین دین الهی و ارسال خاتم پیامبران مبنی بر پر شدن زمین از یکتاپرستی سازگار است و اساساً پشتوانه قدرت اسلام در برابر دشمنان است در اسلام کمیت یا کثرت عددی به تنهایی امتیاز و مطلوبیت محسوب نمی‌شود بلکه بر مدار حق بودن و تربیت شایسته فرزندان نیز ملاک و شاخص برای تکثیر نسل بوده و از اهمیت بسیاری برخوردار است در این پژوهش با بررسی تأثیرات تعدد فرزند در تربیت اخلاق فردی اجتماعی و خانوادگی به این یافته‌ها رسیدیم، که تعدد فرزند عامل تعیین کننده‌ای در راستای تسهیل فرایند تربیت اخلاقی آنها دارد. هرچه تعداد فرزندان در خانواده بیشتر شود تربیت صحیح فرزندان آسان‌تر و به خودی خود انجام می‌پذیرد. بنابراین می‌تواند یکی از عوامل مهم در امر تربیت اخلاقی کودکان تعداد فرزندان باشد نکته‌ای که در اینجا نباید مورد غفلت قرار بگیرد این است که نمی‌توان برای تمام خانواده‌ها یک نسخه پیشنهاد کرد بلکه تعداد فرزندان خانواده با توجه به نوع نگرش آنان به برکات نازل الهی مشقات فرزندآوری میزان درآمد روش‌های تربیتی می‌تواند تفاوت داشته باشد. به طور کلی می‌توان گفت اسلام به فرزند بیشتر توصیه می‌کند و نباید از ترس فقر و نبود امکانات و مشکلات تربیتی و اقتصادی از فرزنددار شدن جلوگیری کرد. خداوند در قرآن می‌فرماید: و چه بسیار جاندارانی که نمی‌توانند متحمل روزی خود شوند خداست که آنها و شما را روزی می‌دهد و اوست شنوای دانا. (سوره هود آیه یازده)

- ۱- اشرف جودت، تقی علی، نقش عادت در تربیت اسلام، تهران، امیر کبیر، ۱۳۸۶
- ۲- حق شناس، سیدجعفر، آسیب شناسی خانواده مجموعه مقالات، انتشارات مرکز امور زنان و خانواده نهاد ریاست، چاپ اول، پاییز ۸۸
- ۳- شاملو، سعید، مکاتب و نظریه در روانشناسی شخصیت، تهران، رشد، چاپ هفتم، ۱۳۸۲
- ۴- طوسی، نصیر الدین، اخلاق ناصری، تهران، نشر خوارزمی، ۱۳۸۷
- ۵- کلانتری، علی اکبر، اخلاق زندگی، قم، نشر معارف، ۱۳۸۵
- ۶- موحدی، والا، محمدرضا، مقدمه ای بر اخلاق فردی و اجتماعی، قم، انتشارات ارباب اندیشه، ۱۳۹۴
- ۷- یوسفیان، نعمت الله، تربیت بدنی، قم، زمزم هدایت، ۱۳۸۶

- ۱- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت، دار صادر، ۱۴۱۰ قمری
- ۲- محمدی، ری شهری، محمد، میزان الحکمه، قم، الحوزه العلمیه قم، مکتب الاعلام الاسلامی مرکز النشر، بیتا
- ۳- کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، تهران، اسوه، ۱۳۸۵
- ۴- مجلسی، محمد باقر، بهار الانوار، بیجا، مطبعه الاسلامیه، بیتا